

Marian Mencil

DOI: 10.5604/01.3001.0012.7628

Uwarunkowania stosunków chińsko-rosyjskich na początku XXI wieku

Determinants of Chinese and Russian relations in the early the 21st century

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska, Chińska Republika Ludowa, współpraca polityczna, gospodarczo-ekonomiczna, wojskowa, wymiana handlowa, instytucjonalizacja współpracy

Keywords: Russian Federation, People's Republic of China, political cooperation, economic cooperation, military cooperation, trade exchange, institutionalisation of cooperation

Streszczenie

Rozważając problematykę najnowszych relacji pomiędzy Federacją Rosyjską i Chińską Republiką Ludową podjęto w niniejszym artykule próbę ich zidentyfikowania w wymiarze politycznym, gospodarczo-ekonomicznym, militarnym oraz zaangażowanie obu państw w zinstytucjonalizowanym systemie stosunków międzynarodowych, dotyczących zwłaszcza obszarów tradycyjnych wpływów obu państw, za który uznano region Azji Centralnej. Wskazano na intensyfikację procesów zachodzących we wzajemnych relacjach oraz ich wzajemną koherentność.

Abstract

When considering the issue of the latest relationship between the Russian Federation and the People's Republic of China, one attempted to identify them in the article in terms of the political, economic and military range, as well as the involvement of both countries in the aspect of the institutionalised international relations, particularly the traditional areas of influence of both countries, especially in a region of Central Asia. One indicated the intensification of the processes occurring in their relations, and their mutual consistency.

Rozpad Związku Radzieckiego nastąpił gwałtownie i został krytycznie przyjęty przez centralny ośrodek polityczny w Chinach, który winą za likwidację głównego ośrodka światowego komunizmu i całego „obozu socjalistycznego” obciążył Michaiła Gorbaczowa i Borysa Jelcyna. Jednocześnie jednak upadł główny konkurent ChRL w walce o przodownictwo w światowym ruchu komunistycznym¹, zaś pozycja państw powstałych w wyniku rozpadu ZSRR uległa znacznemu osłabieniu, w tym głównego – Federacji Rosyjskiej – pogłębionej w gospodarczym kryzysie i zwróconej w kierunku Zachodu, na którego pomoc liczył Kreml. Jednak w przestrzeni stosunków międzynarodowych ciągle silnie oddziaływały dwa czynniki kształtujące wzajemne relacje, inicjujące budowę systemu zaufania i bezpieczeństwa: (1) identyfikacja wspólnego przeciwnika w amerykańskiej hegemonii oraz (2) konieczność eliminowania zarzewi wzajemnych konfliktów granicznych². Wyzwoliły one cykl bilateralnych wydarzeń politycznych normalizujących stosunki dwustronne, jakie miały miejsce w latach 1991-1992³, zorientowanych na budowę wzajemnego zaufania i regulacji kwestii granicy między obu państwami.

Kulminacją tego okresu stosunków rosyjsko-chińskich była pierwsza wizyta pierwszego prezydenta Federacji Rosyjskiej Borysa Jelcyna w Pekinie (17-19 grudnia 1992 r.), podczas której podpisano 24 istotne dokumenty stanowiące podstawę stosunków między obu państwami, wśród których za najważniejsze uważa się: *Wspólną deklarację o podstawach stosunków wzajemnych pomiędzy FR i ChRL*, *Porozumienie o współpracy pomiędzy Ministerstwem Spraw Wewnętrznych FR i Ministerstwem Bezpieczeństwa Publicznego ChRL*, *Porozumienie o współpracy naukowo-technicznej*, *Porozumienie o współpracy w badaniach i wykorzystaniu przestrzeni kosmicznej dla celów pokojowych*, *Porozumienie o współpracy w sferze socjalno-pracowniczej*, *Porozumienie o współpracy kulturalnej*, *Porozumienie o międzynarodowej komunikacji samochodowej*, *Porozumienie chińskim kredycie dla Rosji w*

¹ Zgodnie z teorią „dwóch wrogów” (USA i ZSRR), rozwijaną przez Mao Zedonga od 1966 r., głównym wrogiem Chin były oba te państwa. W kolejnych latach ciężar przesunięto na ośrodek w Moskwie, który wg Pekinu prowadził politykę socjalimperialistyczną. Ostatecznie Pekin zdecydował o podjęciu współpracy z Waszyngtonem, uznając ZSRR za *bardziej przewrotny niż imperialistyczne kraje dawnego typu i przez to bardziej niebezpieczny*. Szerzej w: A. Halimarski, J. Lobman, Z. Podlaski, *Pekin dyplomacja i polityka. Szkice o chińskiej polityce zagranicznej*, Warszawa 1982, s. 28-32. W relacjach chińsko-radzieckich istotne miejsce zajmował także konflikt graniczny i roszczenia Pekinu do wielkich obszarów znajdujących się w jurysdykcji Moskwy lub od Moskwy zależnych. Szerzej: J. Rowiński, *Spory graniczne i konflikty terytorialne w Azji Wschodniej u progu XXI w.*, [w:] K. Gawlikowski, M. Ławacz (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze. Studia i szkice*, Warszawa 2004, s. 132-136. Polityka uznania ZSRR za głównego wroga kontynuowana była po śmierci Mao Zedonga przez jego następców aż do 1978 r., kiedy to Deng Xiaoping rozpoczął politykę „otwarcia Chin na świat”, lecz przełom nastąpił dopiero w okresie rządów Michaiła Gorbaczowa, który rozpoczął z Pekinem proces normalizacji w kwestii granic.

² K. Makowski, *Świat według Mao Zedonga. Doktrynalne podstawy chińskiej polityki zagranicznej (1949-1976)*, Toruń 2006, s. 209.

³ Szerzej w: M. Lubina, *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja-Chiny 1991-2014*, Kraków, 2014, s. 58-62.

wysokości 200 mln juanów i 100 mln juanów, *Protokół o współpracy handlowo-ekonomicznej w 1993 r.*, *Porozumienie o współpracy w budowie na terytorium ChRL zakładu wirówek gazowych dla wzbogacania uranu dla energetyki atomowej*, *Porozumienie o współpracy w budowie na terytorium ChRL elektrowni atomowej i udzieleniu przez FR kredytu*⁴. Zawarte porozumienia z pewnością korzystniejsze były dla Chin, które w tym czasie przeżywały intensywny rozwój gospodarczy, w przeciwieństwie do Rosji dramatycznie poszukującej drogi wyprowadzenia gospodarki narodowej z głębokiego kryzysu⁵.

Od tego momentu stosunki rosyjsko-chińskie zaczęły rozwijać się dynamicznie: w 1996 r. w Pekinie strony zawarły porozumienie ustanawiające strategiczne partnerstwo, a w 2001 r. Chiny i Rosja podpisały traktat o dobrosąsiedztwie i współpracy⁶. W tym samym roku powołano Szanghajską Organizację Współpracy (SCO – *Shanghai Cooperaton Organization*), do której obok Chin i Rosji przystąpiły państwa postradzieckie – Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan. Organizacji tej postawiono jako główne cele: wspólne działanie na rzecz pokoju, współpracy oraz rozwoju stosunków dobrosąsiedzkich oraz przeciwdziałanie terroryzmowi, walkę z ruchami separatystycznymi i ekstremistycznymi. SCO stała się platformą równoważenia rosnących tendencji wpływu Chin i Rosji w regionie Azji Centralnej oraz wzajemnych konsultacji w warunkach pokojowego współistnienia. Zinstytucjonalizowane relacje w ramach SCO stopniowo stabilizują międzynarodowy porządek w regionie, a także oddziałują na ograniczanie strefy wpływu Stanów Zjednoczonych⁷. Spiwem współpracy chińsko-rosyjskiej była koncepcja budowy multilateralizmu w przestrzeni światowego systemu stosunków międzynarodowych i eliminowania dominacji USA⁸ – jedyne mocarstwo zdolne do jednoczesnego prowadzenia działań militarnych w kilku regionach świata.

⁴ Formalno-prawne konsekwencje wizyty Borysa Jelcyna przedstawiono w: T. Dmochowski, *Pierwsze rosyjsko-chińskie spotkanie na szczycie: oficjalna wizyta Jelcyna w Chinach 17-19 grudnia 1992*, [w:] J. Marszałek-Kawa (red.), *Globalna potęga Chin. Czynniki i perspektywy*, Toruń 2014, s. 108-132.

⁵ Uwarunkowania oddziałujące na sytuację wewnętrzną w Rosji przedstawiono w: W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2004.

⁶ Traktat o strategicznym partnerstwie między Chińską Republiką Ludową i Federacją Rosyjską został podpisany przez prezydentów obu krajów, Jiang Zemina i Władimira Putina 16 lipca 2001 r. w Moskwie. Podczas spotkania obaj prezydenci jednomyślnie krytycznie odnieśli się do planów Waszyngtonu dotyczących budowy systemu obrony antyrakietowej w Europie i Azji Wschodniej. Por. *Chiny-Rosja: Strategiczne partnerstwo*, <http://fakty.interia.pl/swiat/news-chiny-rosja-strategiczne-partnerstwo,nId,786252>, dnia 28.12.2016.

⁷ M.T. Mencil, *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, Tom II *Wektory*, Toruń 2016, s. 566-567.

⁸ Por. T. Dmochowski, *Chińska Republika Ludowa wobec rozpadu ZSRR i powstania nowych państw w przestrzeni postradzieckiej*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2012/1, s. 12-24.

Wydarzenia jakie miały miejsce 11 września 2001 r. w Ameryce przyczyniły się do przewartościowania polityki międzynarodowej zarówno Stanów Zjednoczonych, jak też Rosji i Chin. Wśród państw będących stałymi członkami Rady Bezpieczeństwa ONZ nastąpiło krótkotrwałe zjednoczenie i poparcie działań Waszyngtonu zorientowanych na „globalnej wojnie z terroryzmem”. Putin „zamroził” pogłębianie stosunków z Pekinem i poparł Stany Zjednoczone, licząc na odbudowę utraconej pozycji globalnego mocarstwa. Osiągnięta równowaga była jednak stanem krótkotrwałym, bowiem waszyngtońska administracja nie widziała potrzeby uwzględniania rosyjskich aspiracji, a z rozwojem wpływów USA w regionie Azji Centralnej nie mogli się pogodzić zarówno przywódca Rosji, jak też Pekinu. Zgodę na obecność amerykańskich sił zbrojnych wyraził Kazachstan, następnie Uzbekistan. Turkmenistan otworzył swoją przestrzeń powietrzną i linie kolejowe dla transportów humanitarnych, zaś Kirgistan i Tadżykistan po początkowych wahaniach udostępniły jednostkom USA swoje lotniska⁹. Pomimo, że stosunki amerykańsko-chińskie nie były w tym czasie najlepsze, Pekin także zdecydował się udzielić Amerykanom ograniczonego poparcia dla ich działań w Afganistanie, podkreślając przy tym, iż powinny być one skierowane przeciwko „jasno określonym celom”, a ofiarami nie może być ludność cywilna. Chińczycy domagali się również, by amerykańskie działania zbrojne prowadzone były we współpracy z ONZ¹⁰.

Zarówno Moskwa jak też Pekin w zamian za aprobatę kampanii Waszyngtonu przeciwko globalnemu terroryzmowi liczyły na osiągnięcie politycznych korzyści. Rosjanie zaangażowani byli w wojnę w Czeczenii, zaś Chińczycy w walkę z separatystycznymi ruchami ujgurskimi w Xinjiangu, uznając je za część międzynarodowej walki z terroryzmem. W zamian za włączenie się do „koalicji antyterrorystycznej” Rosja i Chiny oczekiwały wyciszenia międzynarodowej krytyki ich działalności, często wykraczającej poza obowiązujące powszechnie prawa człowieka¹¹.

Relacje rosyjsko-amerykańskie uległy radykalnej zmianie w 2004 r. pod wpływem wydarzeń na Ukrainie. Za upadek prorosyjskiego prezydenta Wiktora Janukowycza w wyniku

⁹ 22 września 2001 r. prezydent Rosji Władimir Putin oficjalnie ogłosił udzielenie Stanom Zjednoczonym ograniczonego poparcia dla operacji sił antyterrorystycznych. Rosjanie otworzyli swoje korytarze powietrzne dla transportów humanitarnych i zadeklarowali pomoc w akcjach poszukiwawczych i ratowniczych. Putin zadeklarował niesprzeciwianie się wykorzystaniu lotnisk w Azji Środkowej. Por. J. Modrzejewska-Leśniewska, *Amerykańska interwencja w Afganistanie 2001-2002*, [w:] P. Ostaszewski (red.), *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869-2006*, Warszawa 2006, s. 845.

¹⁰ Szerzej w: J. Rowiński, *Chiny wobec wydarzeń 11 września 2001 roku: wyzwania, zagrożenia, szanse i opcje*, [w:] K. Tomala, K. Gawlikowski (red.), *Chiny. Rozwój społeczeństwa i państwa na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2002, s. 133-168.

¹¹ M. Raś, *Postrzeżenie Rosji w USA*, [w:] S. Bielen (red.), *Wizerunki międzynarodowe Rosji*, Warszawa 2011, s. 108.

„pomarańczowej rewolucji” Moskwa obciążała działalność amerykańskich i brytyjskich służb specjalnych, zarzucając Waszyngtonowi zamiar włączenia Ukrainy w struktury NATO i prowadzenie na terenie Ukrainy działalności bezpośrednio zagrażającej Rosji, której realności sprzyjać miała amerykańska aktywność na obszarach państw kaukaskich, w szczególności rozbudowa dwustronnych relacji z Gruzją¹².

Postrzegając politykę Stanów Zjednoczonych wyrażającą dążenie do unipolarnego systemu stosunków międzynarodowych, dominacji Waszyngtonu na obszarach tradycyjnych wpływów Moskwy, Władimir Putin stopniowo lecz szybko odchodził od demokratycznych wzorców sprawowania władzy w kierunku autorytaryzmu właściwemu państwom Dalekiego Wschodu, w tym Chinom. Miało to z jednej strony umożliwić koncentrację władzy, a tym samym ułatwić podejmowanie i realizację strategicznych w wymiarze polityki międzynarodowej decyzji, z drugiej zaś złagodzić niezadowolenie społeczne z bezskuteczności wprowadzanych reform gospodarczych na wzmocnienie tendencji nacjonalistycznych, dając przy tym przyzwolenie na łamanie praw człowieka i wzrost zjawisk korupcyjnych sprzyjających i wspierających rosyjski aparat władzy¹³.

Priorytetem administracji Putina stało się odzyskanie utraconej pozycji mocarstwa globalnego i odzyskanie strefy wpływów z czasów Związku Radzieckiego, czego wyrazem była wojna z Gruzją, aneksja Krymu i działania destabilizujące sytuację polityczną na Ukrainie, zmierzające do ponownego przyłączenia tego państwa lub co najmniej odłączenia jego wschodniej części¹⁴. Działania te doprowadziły do pogorszenia stosunków politycznych i gospodarczych z Zachodem, a ostatecznie do nałożenia sankcji politycznych i gospodarczych przez Stany Zjednoczone i Unię Europejską, które zmusiły Moskwę do przyjęcia kierunku „na wschód” i rozbudowy relacji polityczno-gospodarczych z Chinami.

Platformą wspólnej działalności Chin i Rosji w wymiarze ekonomiczno-gospodarczym stało się utworzone we wrześniu 2006 r. z inicjatywy Władimira Putina forum BRIC (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny), przekształcone w grudniu 2010 r. w forum BRICS, do którego przystąpiła Republika Południowej Afryki. Na znaczenie tej organizacji w światowym rynku finansowym i gospodarczym silnie oddziałuje ich udział w światowym handlu: (1) obroty między państwami założycielami w 2015 r. wyniosły ponad 500 mld USD,

¹² G. Friedman, *Następna dekada. Gdzie byliśmy i dokąd zmierzamy*, przekł. M. Wyrwas-Wisniewska, Kraków 2012, s. 155-157.

¹³ Por. T.A. Kisielewski, *Schylek Rosji*, Poznań 2007, s. 76-77.

¹⁴ D. Brązkiewicz, *Rosja... wojna rosyjsko-gruzińska*, <http://www.fronda.pl/a/rosja-wojna-rosyjsko-gruzinska,74706.html>, dnia 06.01.2017.

(2) łączne ich rezerwy walutowe osiągnęły poziom 4,4 mld USD, (3) zamieszkuje je ok. 43% ludności świata, tworząc jeden z najważniejszych rynków produkcji i zbytu¹⁵.

Moskwa i Pekin utworzyły zinstytucjonalizowany wielowymiarowy system współpracy, który z jednej strony pozwala na rozwój stosunków w obszarach polityki międzynarodowej, gospodarki i finansów oraz bezpieczeństwa, zaś z drugiej daje obu stronom skuteczne narzędzia do ograniczania nadmiernych ambicji polityczno-gospodarczych i militarnych i działań wobec nich kierowanych. Od zakończenia „zimnej wojny” relacje chińsko-rosyjskie można oceniać z pozycji: (1) realizmu, w którym dominującym czynnikiem jest pragmatyzm gospodarczy z tendencją do ograniczania politycznego aliansu i rosnącego dystansu lub (2) pragmatyzmu ideologicznego i strategicznego, z którego wynika presja obu stron na budowę sojuszu polityczno-militarnego wymierzonego przeciwko amerykańskiej dominacji oraz zachodniemu modelowi stosunków międzynarodowych osadzonemu na demokracji liberalnej¹⁶.

Państwa poradzieckie zajmują centralne miejsce w polityce zagranicznej Moskwy, pogłębiane dodatkowo rozwojem na tych obszarach wpływów Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej, a w szczególności NATO. Obawy moskiewskiej administracji budził także wzrost aktywności Turcji, szczególnie wobec państw Azji Centralnej, z którymi łączą ją szczególne uwarunkowania historyczno-kulturowe oraz Chin kuszących kredytami, inwestycjami i nieograniczonym rynkiem. Sposobem na ograniczanie niepożądanych wpływów miał być dla Federacji Rosyjskiej rozwój czynników integrujących. Reintegracja obszaru poradzieckiego od chwili rozpadu ZSRR pozostaje jednym z najważniejszych celów polityki zagranicznej Moskwy i instrumentem utrzymywania związków ukształtowanych w czasach ZSRR. Stosując narzędzia rozwijające współpracę w wymiarze politycznym, wojskowym i gospodarczym, Rosja szybko doprowadziła do jej zinstytucjonalizowania, zajmując główną i wiodącą rolę. Kluczowymi organizacjami, w których Pekin nie zajmuje żadnego miejsca są: Wspólnota Niepodległych Państw (WNP), Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), Eurazjatycka Wspólnota Gospodarcza (EWG), Wspólna Przestrzeń Gospodarcza (WPG), strefa wspólnego handlu WNP, Unia Celna (UC)¹⁷.

Przestrzeń poradziecka jest ważna dla Federacji Rosyjskiej także ze względu na obecność na tym obszarze ok. 25 mln mniejszości rosyjskojęzycznej oraz szerokie powiązania

¹⁵ Szerzej w: M.T. Mencil, *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego, Tom I Uwarunkowania*, Toruń 2016, s. 306-312.

¹⁶ A. Stelmach, *Chiny – Rosja – USA – sztuka balansowania. Bardzo ciekawa analiza chińskiej ambasador*, <http://www.pch24.pl/chiny-rosja-usa-sztuka-balansowania-bardzo-ciekawa-analiza-chinskiej-ambasador,40707,i.html>, dnia 26.12.2016.

¹⁷ A. Włodkowska-Bagan, *Rywalizacja mocarstw na obszarze poradzieckim*, Warszawa 2013, s. 106-108.

gospodarczo-finansowe, a także ochronę interesów Moskwy w tranzycie ropy i gazu z obszaru Morza Kaspijskiego. Przestrzeń współpracy państw członkowskich WNP zorientowana została głównie w sferze gospodarczej, pozostawiając na drugim planie cele wojskowe i ochronę granic, cele humanitarne, walkę z przestępczością zorganizowaną i terroryzmem międzynarodowym. Wyrazem rozwoju współpracy gospodarczo-ekonomicznej było utworzenie w kwietniu 1994 r. strefy wolnego handlu i Unii Celnej¹⁸.

Chińską Republikę Ludową i Federację Rosyjską łączy podobieństwo kulturowo-cywilizacyjne, oparte na autorytaryzmie władzy, elitaryzmie i etatyzmie, których korzenie tkwią w czasach imperium Czyngis-chana. „Moskwa była [...] nie tylko Trzecim Rzymem, ale także trzecim w dziejach centrum euroazjatyckiego imperium, po Karakorum – stolicy Temudżyna i Saraju – stolicy Batu-chana. Pod patronatem Moskwy imperium to przybrało co prawda postać wschodnio-europejskiego i chrześcijańskiego cesarstwa, ale odziedziczyło wiele wschodnich instytucji i metod sprawowania władzy”¹⁹. Tam gdzie nie odnosiła skutków polityka bez pardonu stosowano przemoc i despotyczne rządy. „Bolszewicy nie tyle odbudowali po 1917 r. imperium, co dostosowali jego ustrój do stanu gospodarczego, społecznego i kulturowego zacofania, a dokładniej odwołali się do najbardziej archaicznych warstw rosyjskiej tradycji politycznej. Ponieważ utrata ideowej podstawy imperium wyrażała się w języku ideologii narodowych, to bolszewicy dążyli do oderwania pojęcia narodu od pojęcia państwa. Naród był dla nich zbiorowością etniczną, niemalże plemienną, a nie polityczną wspólnotą obywateli”²⁰. Dziś zarówno Rosja jak i Chiny budują państwa narodowe, uwalniając tendencje nacjonalistyczne skierowane przeciwko Zachodowi, aczkolwiek intensywny rozwój gospodarczy ChRL i presja tego państwa w kierunku terytoriów wschodniej i południowej Syberii budzi wiele obaw obywateli Federacji Rosyjskiej.

Z tego punktu widzenia istotne dla Moskwy było uregulowanie kwestii delimitacji granicy chińsko-rosyjskiej, jako elementu destabilizującego wzajemne relacje od powstania ChRL w 1949 r. Konflikty graniczne między Chinami i Rosją historycznie sięgają czasów pierwszych kontaktów rosyjsko-chińskich i kolonizowania przez Rosjan Dalekiego Wschodu²¹. Obie strony proces regulacji kwestii granicy rozpoczęły już w grudniu 1991 r., a w 1992 r. powołano Rosyjsko-Chińską Komisję Demarkacyjną, której prace trwały do 1998 r.

¹⁸ R. Mazur, *Formy integracyjne i współpracy państw w przestrzeni poradzieckiej*, [w:] T. Łoś-Nowak (red.), *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota-mechanizmy działania-zasięg*, Wrocław 2004, s. 228-229.

¹⁹ W. Marciniak, op. cit., s. 21-22 i n.

²⁰ Ibidem, s. 27.

²¹ Szerzej w: M.T. Mencil, *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, Tom II *Wektory ...*, s. 478 i n.

23 listopada tego roku prezydenci, Borys Jelcyn i Jiang Zemin podczas spotkania w Moskwie wydali oświadczenie, w którym obie strony wyrażały zadowolenie z zakończenia prac związanych z regulacją problemu granicznego na jego zachodnim odcinku. Jednak nieuregulowana została kwestia granicy wschodniej u zbiegu Amuru i Ussuri, którego rozwiązanie trwało do 2004 r. 14 października tego roku ministrowie spraw zagranicznych Siergiej Ławrow i Li Zhaoxing podpisali w Pekinie „Uzupełniające porozumienie o rosyjsko-chińskiej granicy państwowej w jej wschodniej części”, a 14 października prezydenci Władimir Putin i Hu Jintao ogłosili wspólną deklarację dotyczącą wytyczenia granicy, uznając uzgodniony jej przebieg za „równoważony i optymalny wariant, który stanowił polityczne zwycięstwo obu stron”. Proces ratyfikacji porozumienia rosyjsko-chińskiego w sprawie granicy zakończyło jego przyjęcie przez Stały Komitet OZPL 27 kwietnia 2005 r. i rosyjską Dumę 20 maja 2005 r., zaś rada Federacji Rosyjskiej przyjęła ten dokument 25 maja 2005 r. 2 czerwca 2005 r. we Władywostoku ministrowie spraw zagranicznych podpisali porozumienie finalizujące wzajemne przekazanie terytoriów zgodnie z ustaloną ich przynależnością²².

Dwustronna regulacja granicy rosyjsko-chińskiej przyczyniła się do intensyfikacji współpracy gospodarczej oraz militarnej, ujawniając równocześnie problem destabilizacji równowagi etnicznej na obszarach przygranicznych. Wraz ze spadkiem liczby Rosjan zamieszkujących te tereny ujawnił się wzrost populacji Chińczyków, szacowany nawet na 500-600 tys. Już w sierpniu 2002 r. Władimir Putin uznał, iż taka sytuacja stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej i wymaga działań ze strony moskiewskiej administracji²³. Także premier Rosji Dmitrij Miedwiediew w 2012 r. wyraził obawy wynikające z napływu chińskich migrantów na tereny Rosji i wskazał na konieczność obrony rosyjskiego Dalekiego Wschodu przed „ekspansją sąsiednich państw”. Podkreślił przy tym, że „to ważne, by nie dopuścić do tworzenia się negatywnych zjawisk, np. formowania się enklaw złożonych z obywateli innych krajów na terytorium Rosji”²⁴.

Rosyjski obszar Syberii i Dalekiego Wschodu o powierzchni ok. 12,7 tys. km² zamieszkuje ok. 31 mln Rosjan, natomiast nierosyjska część tego regionu świata zamieszкана

²² Szerzej na temat rozwiązywania problemu chińsko-rosyjskiej/radzieckiej granicy czytaj w: T. Dmochowski, *Z dziejów granicy radziecko/rosyjsko-chińskiej po II wojnie światowej*, [w:] A. Chodubski, H. Dubrzyńska, M. Malibnowski, A. Modrzejewski (red.), *Regionalizm a globalizacja*, Gdańsk 2007, s. 213-226.

²³ D. Mierzejewski, *Polityka prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina wobec Chińskiej Republiki Ludowej*, http://mierzejewski1290.republika.pl/teksty/POLITYKA_ADMINISTRACJI_PUTI.pdf, dnia 06.01.2017.

²⁴ *Miedwiediew: obronimy nasz Daleki Wschód przed ekspansją sąsiadów. Rosja boi się Chin*, <http://wpolityce.pl/polityka/137647-miediediew-obronimy-nasz-daleki-wschod-przed-ekspansja-sasiadow-rosja-boi-sie-chin>, dnia 30.12.2016.

jest przez ok. 2,1 mld ludzi, głównie Chińczyków. Tak ogromnej presji migracyjnej Rosja przeciwstawia m.in. programy prodemograficzne. W 2013 r. przyjęto program utworzenia „terenów przyspieszonego rozwoju”, a w 2015 r. wprowadzono regulacje prawne umożliwiające Rosjanom zamieszkującym na tych terenach bezpłatne przejmowanie ziemi, którymi kieruje Ministerstwo Rozwoju Dalekiego Wschodu z siedzibą w Chabarowsku²⁵.

Przeciwdziałania Moskwy mające zapobiec eskalacji zjawiska pozostają jedynie w sferze deklaratywnej. Opinię taką wzmacniają doniesienia mediów, jakoby jedna z chińskich korporacji wydzierżawiła 115 tys. ha ziemi w Kraju Zabajkalskim na 49 lat z zamiarem zainwestowania ok. 24 mld rubli w sektor rolniczy, w tym w hodowlę zwierząt, drobiu, uprawy zbożowe i produkcje pasz i zamierza w 2018 r. wydzierżawić kolejne 200 tys. ha. Porównując chińską działalność w innych państwach, a w szczególności w Tybecie i Xinjiangu, można z pewnością stwierdzić, iż kolejnym krokiem będzie zasiedlenie dzierżawionych terenów przez ludność chińską, tym razem jednak bez ograniczeń ze strony Moskwy, zwłaszcza zważywszy, że liczba ludności w tym regionie spadła, według danych z 2010 r., w porównaniu do 1989 r. o ok. 300 tys. (z 1,4 do 1,1 mln)²⁶.

Kolejnym faktem medialnym świadczącym o tym jaką wagę przywiązują Chińczycy do kwestii terytoriów Rosji, uznawanych za rdzennie chińskie, jest informacja opublikowana przez chińskie media o przesunięciu linii granicy w rejonie Ussuryjska o blisko 5 km² na korzyść Chin. Pomimo, że dokonana teraz zmiana lokalizacji słupów granicznych była konsekwencją wcześniejszych uzgodnień dwustronnych dotyczących delimitacji granicy, to w chińskich mediach społecznościowych wywołała ona falę nacjonalistycznego entuzjazmu: „Choć to na razie tylko 4,7 km, to jednak krok ten ma wielkie znaczenie symboliczne”; „Zwróćcie jeszcze Chinom Władywostok, Błagowieszczeńsk, Sachalin i Tuwę”²⁷. Łącząc tego typu fakty z rozwojem gospodarczym między obu państwami w regionie Syberii i ekspansją chińskich inwestycji w przemysł surowcowy i energetyczny na rosyjskim Dalekim Wschodzie, można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że w przyszłości znaczna część tych terenów będzie kontrolowana przez Pekin, nawet jeśli formalnie nie będzie to zaakceptowane przez Kreml.

²⁵ P. Kowalczyk, *Rosyjsko-chińskie strategiczne partnerstwo – z korzyścią dla obu stron?*, <http://peoplessquare.pl/2016/06/25/rosyjsko-chińskie-strategiczne-partnerstwo-z-korzyscia-dla-obu-stron/>, dnia 28.12.2016.

²⁶ *Chińczycy dostali od Rosji 100 tys. hektarów Syberii. Chcą więcej*, <http://kresy24.pl/chinczycy-dostali-od-rosji-100-tys-hektarow-syberii-chca-wiecej/>, dnia 26.12.2016.

²⁷ *Chiny przesunęły granicę z Rosją! Czas na Władywostok, Sachalin i Tuwę?*, <http://kresy24.pl/chiny-przesunely-granice-z-rosja-czas-na-wladywostok-sachalin-i-tuwe/>, dnia 26.12.2016.

Chiny i Rosję charakteryzuje wysoki stopień koherentności gospodarek narodowych. Rosja jest największym producentem i eksporterem surowców naturalnych (głównie energetycznych), zaś chińska gospodarka jest największym światowym importerem wytworów naturalnych ziemi, niezbędnych dla utrzymania wzrostu gospodarczego. Pomimo, iż Pekin z dystansem odnosi się do działań Moskwy wobec Ukrainy i aneksji Krymu, ze względów pragmatycznych nie rezygnuje z rozwoju dwustronnej współpracy gospodarczej, która do 2020 ma osiągnąć 200 mld USD wymiany handlowej. Biorąc pod uwagę, że w latach 2003-2014 rosła średnio o 26% rocznie i w 2014 osiągnęła poziom 95,28 mld USD, to cel ten wydaje się możliwy do osiągnięcia, pomimo, że w 2015 r. ujawnił się w handlu rosyjsko-chińskim spadek o ok. 28% w porównaniu do roku poprzedniego i wyniósł ok. 63 mld USD²⁸. Stan ten Kreml określa jako tymczasowy, wskazując jako przyczyny spadające ceny surowców na rynkach światowych i spowolnienie gospodarcze w Chinach.

Pomimo znacznego potencjału rosyjskiego Dalekiego Wschodu i Syberii to nie Rosja jest głównym dostawcą surowców energetycznych dla chińskiej gospodarki. Jeszcze zanim doszło do intensyfikacji rosyjsko-chińskiej współpracy gospodarczej Pekin zdołał zdywersyfikować źródła ich importu. Głównym źródłem dostawy ropy naftowej dla chińskiej gospodarki jest Bliski Wschód, który odpowiada za ok. 40% chińskiego importu i Angola (14%). Ropa dostarczana z Rosji stanowi ok. 13% chińskich zakupów zagranicznych tego surowca²⁹. Umożliwiło to utrzymywanie asertywnej postawy w negocjacjach z Rosją w sprawie cen dostawy ropy i gazu, przejmując inicjatywę w stosunkach dwustronnych. Wraz z ochłodzeniem stosunków polityczno-gospodarczych z Unią Europejską i Stanami Zjednoczonymi Kreml staje się stopniowo petentem w Pekinie, od którego coraz bardziej się uzależnia. Obecnie wymiana handlowa Chin z Rosją pozostaje dla Pekinu na drugim planie. Import z Rosji w 2015 r. zamknął się wartości 29,874 mld EUR, dając Moskwie dopiero 10 miejsce w globalnym imporcie Pekinu. Jeszcze gorzej sytuuje się Rosja jako odbiorca chińskiej gospodarki, plasując się w drugiej dziesiątce. W wymianie handlowej Rosja zajmuje 15 miejsce w rankingu Chin³⁰.

W strukturze rosyjskiego eksportu do Chin główną pozycję stanowią surowce energetyczne, głównie ropa naftowa i gaz. W 2014 r. ich wartość wynosiła 27 mld USD, co stanowiło 74% całego eksportu Rosji do Chin. Na drugim miejscu znalazło się drewno i

²⁸ P. Kowalczyk, op. cit.

²⁹ Heli Simola, *Economic Relations between Russia and China – Increasing Inter-Dependence?*, <http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/06/Heli-Simola-Russia-China-presentation.pdf>, dnia 07.01.2017.

³⁰ A. Gabuev, *Sino-Russian Trade After a Year of Sanctions*, <https://www.chinofile.com/reporting-opinion/features/sino-russian-trade-afret-year>, dnia 31.12.2016.

wyroby drewniane, zaś eksport maszyn i innych urządzeń nie przekroczył 3,8% całego eksportu do Chin. Rosyjski import z Chin to głównie produkty przemysłu elektronicznego (12,5 mld USD), maszyny i urządzenia (11 mld USD), samochody (2,2 mld USD). Z punktu widzenia struktury handlu rosyjsko-chińskiego charakteryzuje się ona niewielką asymetrią wartości eksportu i importu, która wyniosła w 2015 r. ok. 8 mld USD na korzyść Chin³¹. Jednak głównym problemem jest fakt, że Rosja jest dostawcą nieodnawialnych surowców naturalnych, otrzymując w zamian wysokoprzetworzone produkty chińskiej gospodarki. Stopniowo Rosja staje się najważniejszym zapleczem surowcowym chińskiej gospodarki. Całość rosyjskiego eksportu ropy do Chin wyniosła w 2015 r. 41,29 mln ton i była większa o ok. 50% w stosunku do 2013 r.

Pomimo, że ciągle jeszcze największym partnerem gospodarczym Rosji jest Unia Europejska, z którą poziom wymiany handlowej w 2015 r. był prawie trzykrotnie wyższy niż z zajmującymi drugie miejsce Chinami³², to jednak zrealizowane, realizowane i planowane wspólne chińsko-rosyjskie przedsięwzięcia gospodarcze oraz obecny stan stosunków polityczno-gospodarczych Rosji z Zachodem wskazuje, że w niedługim czasie sytuacja ulegnie radykalnej zmianie. Otwartym w 2011 r. ropociągiem Skoworodiono-DAQING Rosja dostarcza 15 mln ton ropy rocznie, a w czerwcu 2013 r. Rosneft podpisał z China National Petroleum Corporation (CNPC) kolejny kontrakt na dostawę kolejnych 15 mln ton ropy o wartości ok. 270 mld USD, który realizowany będzie przez 25 lat. Rosneft i CNPC zawarły także porozumienie w sprawie utworzenia spółki joint venture, w której strona chińska otrzymała 49% udziałów, której celem jest eksploatacja złóż we wschodniej Syberii³³.

Chiny intensyfikują także działalność w sektorze finansowym Rosji, czego wyrazem jest publiczna deklaracja rosyjskich przedstawicieli tego sektora, zgodnie z którą w niedalekiej przyszłości nastąpi prywatyzacja dwóch istotnych podmiotów gospodarki finansowej państwa, tj. Sberbank i drugi co do wielkości bank Rosji AWTB. Za najważniejszego potencjalnego inwestora wskazano China Development Bank³⁴.

Rosyjsko-chiński handel gazem ziemnym po kilkuletnich trudnych negocjacjach, głównie ceny zakupu tego surowca przez Chiny, uregulowany został ostatecznie podczas

³¹ P. Kowalczyk, op. cit.

³² Wymiana handlowa Rosji z EU-28 w 2015 r. wyniosła 212,515 mld EUR, tj. 44,8% całego handlu zagranicznego FR. Eksport z Rosji do EU-28 wyniósł w tym okresie 149,321 mld EUR, zaś import 63,194 mld EUR. W tym samym okresie rosyjsko-chińska wymiana handlowa osiągnęła 57,280 mld EUR (eksport – 25,783 mld EUR, import – 31,497 mld USD). *European Union, Trade in goods with Russia*, European Commission 04.11.2016, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf, dnia 07.01.2017.

³³ A. Gradziuk, *Chińskie interesy we współpracy z Rosją*, PISM Biuletyn Nr 71, 30 maja 2014.

³⁴ *Już nie tylko cicha kolonizacja Syberii. Rosyjskie banki też przejmą Chińczycy?*, <http://kresy24.pl/juz-nie-tylko-cicha-kolonizacja-syberii-rosyjskie-banki-tez-przejma-chinczyzy/>, dnia 26.12.2016.

wizyty prezydenta Władimira Putina w Chinach w dniach 20-21 maja 2014 r., podczas której Gazprom podpisał z CNPC długoterminowy kontrakt na jego dostawę. Kontrakt przewiduje budowę gazociągu „Siła Syberii” i dostawę ok. 38 mld m³ gazu rocznie przez okres 30 lat o łącznej wartości ok. 400 mld USD³⁵. Innym ważnym porozumieniem dwustronnym z obszaru gospodarki było zawarcie 20 letniego kontraktu na dostawy 3 mln ton skroplonego gazu ze złóż jamalskich. Podpisano także porozumienie o finansowanie rosyjsko-chińskiego projektu „Jamał-LNG”, którego sygnatariuszami są: Jamał-LNG, Gazprombank, Wnieszekonombank i Bankowa Korporacja Rozwoju Chin. Ponadto Rosnieft złożył deklarację w sprawie budowy rafinerii w Tiencinie i dostawy ropy naftowej w ilości pozwalającej na jej pełne wykorzystanie³⁶.

Rosja i Chiny współpracują także w zakresie energetyki jądrowej. Rosjanie zaangażowani są w budowę czterech reaktorów elektrowni atomowej Tianwan, zaś rosyjskie przedsiębiorstwo Rosatom zawarło porozumienie z Chińską Agencją Energii Atomowej (CAEA) w sprawie budowy pływających elektrowni atomowych mających produkować energię elektryczną niezbędną do eksploatacji złóż pod dnem Morza Południowochińskiego.

Chińskie inwestycje w Rosji wyniosły w 2014 r ok. 800 mln USD, stanowiąc mniej niż 1% chińskich BIZ, które w 2014 r. wyniosły 116 mld USD. Jednak perspektywy rozwoju współpracy dwustronnej w tym zakresie wydają się być obustronnie korzystne, głównie w związku z planami realizacji projektu Nowego Jedwabnego Szlaku przebiegającego przez terytorium Rosji. W chińskim kręgu zainteresowań inwestycyjnych lokuje się rosyjskie kolejnictwo, a w szczególności budowa kolei dużych prędkości na linii Moskwa-Kazań. W 2014 r. chińska firma Great Wall Motor Company podjęła decyzję o budowie w obwodzie Tuskim fabryki samochodów produkującej ok. 150 tys. jednostek rocznie³⁷. W tym samym roku został podpisany kontrakt o wspólnych pracach nad nowym samolotem pasażerskim zdolnym do przyjęcia na pokład ok. 400 pasażerów, będącym w przyszłości konkurentem Boeinga i Airbusa. Sygnatariuszami umowy był rosyjski United Aircraft Corporation i chiński Commercial Aircraft of China³⁸. Do innych istotnych porozumień zawartych podczas szczytu rosyjsko-chińskiego w Szanghaju dotyczących współpracy gospodarczej zaliczyć należy także: umowę o wspólnej eksploatacji złóż węgla kamiennego przez grupę E+ oraz

³⁵ *Rosja i Chiny zacieśniają współpracę*, <http://www.deon.pl/wiadomosci/biznes-gospodarka/art,943,rosja-i-chiny-zaciesniaja-wspolprace.html>, dnia 28.12.2016.

³⁶ W. Rodkiewicz, *Putin w Szanghaju: strategiczne partnerstwo na chińskich warunkach*, <https://www.osw.waw.pl/publikacje/analizy/2014-05-21/Putin-w-szanghaju-stragiczne-partnerstwo-na-chińskich-warunkach>, dnia 28.12.2016.

³⁷ P. Kowalczyk, op. cit.

³⁸ A. Gradziuk, op. cit.

firmę Shenhua, budowę elektrowni ciepłej przez RAO Energeticzeskije Sistiemy Wostoka i Donfang Electric International Corporation, budowę fabryki sztucznego kauczuku w Szanghaju przez Sibur i Sinopec. W maju 2016 r. Pekin i Moskwa zawarły porozumienie o utworzeniu mechanizmu, który pozwoli wielokrotnie zwiększyć kredytowanie rosyjskich firm przez chińskie banki. Strona rosyjska szacuje, że jej efektem będzie realizacja przez rosyjskie firmy projektów o łącznej wartości ok. 20 mld USD w ciągu kolejnych trzech lat, głównie w sektorze energetycznym i transporcie³⁹.

Chiński projekt Nowego Jedwabnego Szlaku (wg oficjalnej nomenklatury Ekonomiczny Pas Jedwabnego Szlaku – Silk Road Economic Belt) został zaprezentowany po raz pierwszy przez prezydenta Xi Jinpinga we wrześniu 2013 r. jako projekt budowy sieci infrastrukturalnych, łączących Chiny z Europą, która dla Państwa Środka jest obok Stanów Zjednoczonych najważniejszym partnerem gospodarczym. Pekin szacuje wartość projektu, w którego zakres wchodzić miałyby budowa sieci szybkich linii kolejowych, autostrady i drogi szybkiego ruchu, porty, rurociągi przesyłowe, itp., na 900 mld USD. Jego trasa miałaby przebiegać przez Azję Centralną i rozwidlać się w Kazachstanie w dwóch kierunkach: przez Rosję, Białoruś i Polskę oraz na południe od Morza Kaspijskiego i Czarnego do Europy Południowej omijając Rosję. Projekt przewiduje także szlaki z Chin Południowych w kierunku Pacyfiku oraz Oceanu Indyjskiego, sięgające do wschodniego wybrzeża Afryki⁴⁰.

Realizacja projektu Nowego Jedwabnego Szlaku budzi zarówno nadzieje jak też obawy. Z pewnością przyczyni się do rozciągnięcia politycznych i gospodarczych wpływów Pekinu na państwa Azji Centralnej, osłabiając pozycję Moskwy, ale także Waszyngtonu. Wpłynie także na wzrost integracji gospodarek państw weń zaangażowanych, stanowiąc istotną konkurencję dla Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej, którą zdominują Chiny, a jej centralnym ośrodkiem będzie Pekin, który ostatecznie zdominuje Moskwę. Jak dotąd Kreml nie oponuje wobec planów i podejmowanych już działań chińskich, głównie z przyczyn przedstawionych już w niniejszym tekście. Można jednak założyć, że wraz z rozwojem chińskiej aktywności w regionie Azji Centralnej, a w szczególności w przypadku politycznego zagrożenia pozycji Rosji, administracja moskiewska podejmie bardziej zdecydowane działania, do których upoważnienia przyjęta w maju 2009 r. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej, zgodnie z którą „w warunkach konkurencyjnej walki o zasoby nie można wykluczyć rozwiązania powstających problemów

³⁹ *Rosja i Chiny zacieśniają relacje*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/rosja-i-chiny-zaciesniaja-relacje/99zd4c>, dnia 26.12.2016.

⁴⁰ K. Rak, *Chiński Jedwabny Szlak i rosyjska zagranica*, Ośrodek Analiz Strategicznych, 26.VI.2015, <https://oaspl.org/2015/06/26/chinski-jedwabny-szlak-i-rosyjska-blika-zagranica/>, dnia 28.12.2016.

przy użyciu siły militarnej – może zostać naruszona ukształtowana równowaga sił w pobliżu granic Federacji Rosyjskiej i granic jej sojuszników”⁴¹.

Bezpieczeństwo Chin jest jednym z najważniejszych elementów strategii państwa, do którego należy intensywna budowa własnych sił zbrojnych oraz kształtowanie relacji poprzez tworzenie sojuszy, w których Rosja zajmuje istotne miejsce. Dostrzegając postmodernistyczne zmiany w międzynarodowym środowisku prezydent Chin Xi Jinping podczas uroczystości 95 rocznicy powstania Komunistycznej Partii Chin 1 lipca 2016 r. w swoim wystąpieniu podkreślił znaczenie sojuszu Chin i Rosji: „Świat jest na krawędzi radykalnych zmian. Widzimy, jak Unia Europejska się rozpada, a gospodarka USA zwija się, To skończy się nowym porządkiem świata. Tak więc, w ciągu 10 lat będziemy mieć nowy porządek świata w przeciwieństwie do tego co było przedtem, w którym kluczem będzie Unia Rosji i Chin [...]. Jesteśmy teraz świadkami agresywnych działań Stanów Zjednoczonych wobec Rosji i Chin. Wierzę, że Rosja i Chiny mogą stworzyć sojusz, przed którym NATO będzie bezsilne, to będzie kres imperialistycznych dążeń Zachodu”. Polityczne plany Pekinu uwiarygodniać ma modernizacja chińskiej armii, co także prezydent Xi podkreślił w swoim przemówieniu: „Utworzenie armii, która dopasowuje się do międzynarodowego statusu naszego kraju jest zadaniem strategicznym. Musimy połączyć rozwój gospodarczy z rozwojem obrony, zmodernizować armię aby była nowoczesna i standaryzowana [...]. Powinniśmy kompleksowo wspierać reformy w sferze wojskowej aby stworzyć armię, która jest zdyscyplinowana i może wygrać”⁴².

W budowie chińskiego potencjału militarnego ważne miejsce zajmują zakupy rosyjskiego uzbrojenia. Szacuje się, że w pierwszej dekadzie XXI w. Rosja dostarczyła ok. 90% całego zakupionego przez Chiny sprzętu⁴³, wydając na ten cel ok. 2 mld USD rocznie⁴⁴. W okresie od 2000 do 2013 r. Chiny zakupiły w Rosji uzbrojenie o wartości 24,846 mld USD, podczas gdy w tym samym okresie globalna wartość chińskich zakupów broni wyniosła 30,644 mld USD⁴⁵.

Wraz z postępem w chińsko-rosyjskich relacjach politycznych zmianie ulega także rosyjska strategia ograniczania dostępu Chinom do najnowszych osiągnięć rosyjskiej techniki wojskowej, dotychczas ograniczana ze względów strategicznych oraz ochronę dorobku przed

⁴¹ Ibidem.

⁴² *Chinas president Xi Jinping: speech on the 95-th anniversary of the Communist Party of China*, <http://thesaker.is/chinas-president-xi-jinping-speech-on-the-95th-anniversary-of-the-communist-party-of-china/>, dnia 28.12.2016.

⁴³ A. Curanović, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej*, [w:] S. Bieliń, M. Raś (red.), *Polityka zagraniczna Rosji*, Warszawa 2008, s. 163.

⁴⁴ A. Bryc, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009, s. 200.

⁴⁵ M. Lubina, op. cit., s. 416.

procederem kopiowania wzorów, czego strona chińska permanentnie się dopuszcza. Znane są także przypadki kradzieży przez Chiny dorobku innych producentów uzbrojenia, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych⁴⁶. Zauważa się także, iż Chiny tworzą atrakcyjne miejsca pracy (legalne i nielegalne) dla rosyjskich specjalistów w dziedzinie wysokozaawansowanych technik wojskowych, m.in. w obszarach technologii laserowej, miniaturyzacji broni jądrowej, rakietowej, broni kosmicznej, łodzi podwodnych o napędzie nuklearnym i cyberprzestrzeni⁴⁷.

Jednak problemy gospodarcze Kremla przyczyniły się do odrzucenia niechęci i szerszego otwarcia na współpracę z Pekinem w wymiarze strategicznym, a w szczególności wojskowym, tym bardziej, że pierwsze efekty wielkiej kampanii chińskiej związanej z projektem Nowego Jedwabnego Szlaku pojawią się na początku kolejnej dekady wieku. Prawdopodobnie powstanie rosyjsko-chińska tarcza antyrakietowa – Wspólny System Kosmiczny, który będzie rejestrować nie tylko starty międzykontynentalnych rakiet balistycznych, ale także starty rakiet operatywno-taktycznych. O planach Moskwy i Pekinu poinformował minister obrony Rosji Siergiej Szojgu⁴⁸. Tym samym, stanie się on nie tylko czynnikiem strategicznego bezpieczeństwa, ale osiągnie także zdolność dostarczania informacji dowództwu operacyjnemu wojsk podczas lokalnych konfliktów. Satelity Wspólnego Systemu Kosmicznego będą mieć dłuższy okres działania w porównaniu z aparatami poprzedniego pokolenia. Zatem system ostrzegania przed atakiem rakietowym w obecnych warunkach stanie się jednym z najbardziej perspektywicznych kierunków rozwoju wspólnej, dwustronnej współpracy wojskowo-technicznej, zorientowanej nie tylko o dostawach sprzętu oraz przekazaniu rosyjskich technologii Chinom. Współpraca Chin i Rosji w ramach programów kosmicznych może ulec jeszcze znaczniejszemu pogłębieniu. Obie strony wykazują duże zainteresowanie wymianą technologii w tym sektorze⁴⁹, a także wspólnym programem misji na Księżyc i Marsa oraz wspólnej eksploracji Kosmosu.

Innym przykładem współpracy militarnej rosyjsko-chińskiej w zakresie wysokich technologii jest zapowiedziana sprzedaż chińskiej armii dwóch pułków systemów rakietowych S-400 (składający się z 36 pojazdów), z których pierwszy fizycznie miałyby dotrzeć do ChALW między grudniem 2017 a styczniem 2018 r. zaś drugi do czerwca 2019 r. Szkolenie chińskich operatorów systemów miałyby się odbyć w Rosji w ostatnim kwartale

⁴⁶ P. Jaskólski, *Mocarstwa współczesnego świata. Droga do zagłady*, Gdańsk 2010, s. 454.

⁴⁷ M. Lubina, op. cit., s. 413.

⁴⁸ W. Kaszyn, *Czy Rosja i Chiny wspólnie stworzą tarczę kosmiczną?*, https://pl.sputniknews.com/polish.ruvr.ru/2014_10_19/Czy-Rosja-i-Chiny-wspolnie-stworza-tarcze-kosmiczna-5957/, dnia 07.01.2017.

⁴⁹ *Nowy poziom nieba: Rosja i Chiny mogą rozpocząć wymianę technologii w sektorze kosmicznym*, <https://pl.sputniknews.com/swiat/201604192586624-rosja-chiny-wspolpraca-kosmos/>, dnia 07.01.2017.

2017 r. Szacuje się, że wartość tej transakcji to ok. 3 mld USD. S-400 Triumf (w kodzie DIA/NATO: SA-21 Growler) jest najnowszym rosyjskim systemem przeciwlotniczym i przeciwrakietowym dalekiego zasięgu (nawet do 400 km), w tym do niszczenia celów o niskiej sygnaturze radarowej. Tymczasem PWO Almaz-Antiej pracuje nad systemem rakietowym nowej generacji, nazywanym S-500 Triumfator-M o zasięgu 600 km, a od przyszłego roku rozpoczną się dostawy dla rosyjskiej armii systemu p-lot. średniego zasięgu S-350E Witiaż⁵⁰. Zakupiona broń miałaby wzmocnić chiński potencjał na wschodzie, głównie jako element obrony w przypadku konfliktu z Japonią, Tajwanem lub na Morzu Południowochińskim.

Nowoczesna broń rosyjska wzmocni także oddziały lotnictwa ChALW. Na przełomie 2017 i 2018 r. Rosja dostarczy 24 myśliwce Su-35, a pierwsze grupy chińskich pilotów już przeszły szkolenie w zakresie obsługi tych skomplikowanych maszyn. Wszystkie jednostki mają wzmocnić oddziały Sił Powietrznych ChALW na wschodzie, podnosząc zdolność bojową jednostek zorientowanych na Tajwan oraz sporne wyspy Senkaku/Diaoyu, czyli regionu który Pekin uznaje za najbardziej konfliktogenny z punktu widzenia własnej polityki obronnej⁵¹. W ostatniej dekadzie chińska armia odbierała od Rosji zdecydowaną większość chińskiej broni. Rosja nadal jest najważniejszym jej dostawcą. Chiny najchętniej kupowały wysoko zaawansowaną technologię wojskową, taką jak: myśliwce SU-26, łodzie podwodne Kilo, niszczyciele Sowriemiennij-2 czy śmigłowce SU-30 MKK⁵².

Wykorzystując rosnący potencjał własnego przemysłu Chiny stopniowo stają się istotnym konkurentem Rosji na światowym rynku uzbrojeniem. W latach 2011-2015 chiński przemysł zbrojeniowy zwiększył obroty o ok. 88% sprzedając broń do 37 państw świata. Głównym odbiorcą był Pakistan, do którego dotarło 35% całego chińskiego eksportu, na drugim miejscu uplasowała się Bangladesz – 20%, a na trzecim Birma – 16%. Rosyjski przemysł zbrojeniowy odpowiada za 25% światowego handlu bronią, a jego produkty kupują: Indie – 39% całego rosyjskiego eksportu broni, Chiny – 11% i Wietnam – 11%⁵³.

⁵⁰ A. Blicharz, *Dwa pulki systemów rakietowych S-400 Triumf dla Chin do 2019 roku*, <http://www.nowastrategia.org.pl/pulki-systemow-rakietowych-s-400-triumf-dla-chin-2019-roku/>, dnia 07.01.2017.

⁵¹ A. Hładij, *Chińskie Su-35 już w 2017 roku*, <http://www.defence24.pl/186490,chinskie-su-35-juz-w-2017-roku>, dnia 07.01.2017.

⁵² P. Gruszka, *Dr Michał Lubina: Chiny nadal się nie mogą równać Rosji w potęgę wojskowej*, <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onejcie/dr-michal-lubina-chiny-nadal-sie-nie-moga-rownac-rosji-w-potedze-wojskowej/cm75>, dnia 07.01.2016.

⁵³ Dane Sztokholmskiego Międzynarodowego Instytutu Badań nad Pokojem (SIPRI), [za:] *Chiny zbroją się na potęgę. Ciekawy raport na temat handlu bronią*, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1651938,1,chiny-zbroja-sie-na-potege-ciekawy-raport-na-temat-handlu-bronia.read>, dnia 07.01.2017.

Pomimo tego rosyjsko-chińska kooperacja wojskowa nie ogranicza się wyłącznie do handlu bronią. Obie strony pogłębiają praktyczną formę współpracy militarnej rozwijając na coraz większą skalę wspólne ćwiczenia operacyjne jednostek lądowych, morskich i lotniczych, a także rozwijają współpracę w zakresie szkolenia chińskich jednostek i sztabów oraz wzajemnych konsultacji na najwyższych rangą szczeblach obu sztabów i ministerstw obrony. Podstawowym forum współpracy chińsko-rosyjskiej jest SCO⁵⁴, w ramach której prowadzone są cykliczne ćwiczenia wojskowe pod nazwą „Peace Mission”. Pierwsze odbyły się w sierpniu 2005 r. i skoncentrowane były we Władywostoku, prowincji Shandong i Morzu Żółtym, w których wzięło udział ok. 10 tys. żołnierzy Chin i Rosji. Kolejne manewry przeprowadzono w sierpniu 2007 r. na obszarze Xinjiangu i obwodu Czelabińsk. Wzięło w nich udział ok. 6,5 tys. żołnierzy z Chin, Rosji, Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu i Uzbekistanu. W ćwiczeniach przeprowadzonych w 2009 r. uczestniczyło ok. 2,6 tys. żołnierzy i funkcjonariuszy Chin i Rosji, przeprowadzone zostały w prowincji Jilin i Kraju Chabarowskim⁵⁵. W 2015 r. została uruchomiona procedura włączenia do struktur SCO Indii i Pakistanu, a podczas szczytu tej organizacji w Taszkencie przywódcy państw-uczestników podpisali memorandum w tej sprawie. Prawdopodobnie w 2017 r. oba państwa kandydujące zostaną formalnie członkami tego forum⁵⁶, tym samym stanie się ona największą organizacją prowadzącą działalność w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego.

Spektakularnym wydarzeniem było przeprowadzenie rosyjsko-chińskich ćwiczeń jednostek marynarki wojennych obu państw w rejonie Morza Południowochińskiego we wrześniu 2016 r., którym nadano nazwę „Joint Sea – 2016”, które według oficjalnego komunikatu miały „rutynowy charakter, wspierający chińsko-rosyjskie partnerstwo strategiczne”⁵⁷. W manewrach uczestniczyły m.in. 18 jednostek, w tym okręty podwodne, jednostki nawodne oraz 21 samolotów: stalopłaty, śmigłowce okrętowe⁵⁸. Celem operacji było pogłębianie zdolności współpracy oddziałów rosyjskich i chińskich w ramach akcji obronnych, ratunkowych, zajmowanie i obrona wysp oraz prowadzenie akcji desantowych. Wspólne ćwiczenia rosyjsko-chińskie nie byłyby niczym dziwnym, wszak w poprzednich latach prowadzono je wielokrotnie, lecz spektakularność podnosi fakt, iż odbywały się na

⁵⁴ Szerzej w: M.T. Mencil, *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, Tom I *Uwarunkowania* ..., s. 301-306.

⁵⁵ Por. Z. Śliwa, *Współpraca wojskowa Chin i Rosji*, „Kwartalnik Bellona”, nr 2/2010 s. 101.

⁵⁶ *Liderzy SOW podpisali memorandum o wstąpieniu Indii i Pakistanu do organizacji*, <https://pl.sputniknews.com/polityka/201606243240339-sow-indie-pakistan-czlonkostwo>, dnia 26.12.2016.

⁵⁷ *Największe wspólne manewry Rosji i Chin*, <http://telewizjarepublika.pl/najwieksze-manewry-rosji-i-chin,37810.html>, dnia 28.12.2016.

⁵⁸ *Rosja i Chiny: Razem przeciw wszystkim*, <http://www.rp.pl/Swiat/309129908-Rosja-i-Chiny-Razem-przeciw-wszystkim.html#ap-1>, dnia 28.12.2016.

obszarze, wobec którego w lipcu tego roku Międzynarodowy Trybunał Arbitrażowy orzekł, że wszelkie roszczenia terytorialne Chin na Morzu Południowochińskim kierowane względem Filipin, nie mają podstaw⁵⁹, tymczasem Chiny nie zważając na protesty Wietnamu, Malezji, Brunei, Filipin i Indonezji budują w tym regionie sztuczne wyspy oraz bazy wojskowe, umożliwiające kontrolowanie tego obszaru.

Chiny nie kwestionują rosyjskiego zaangażowania w konflikt syryjski i pozytywnie przyjęły interwencję zbrojną w Syrii prowadzoną przez Moskwę, uznając ją za element walki z terroryzmem, podkreślając przy tym, że Kreml podjął działania na zaproszenie legalnego rządu syryjskiego. Pekin wskazuje przy tym na fiasko jakie poniosła misja Waszyngtonu w likwidacji źródła wewnętrznego syryjskiego problemu oraz na sukces międzynarodowy jaki osiągnęła Rosja, szczególnie w wymiarze prestiżowym, odrodzenie mocarstwa jako jeden z najważniejszych ośrodków oddziałujących na globalny system stosunków międzynarodowych.

Chiny uważają, że zaangażowanie Rosji w Syrii jest świadectwem, iż Moskwa przyjęła na siebie główną odpowiedzialność w walce z amerykańskim imperializmem. Rola Chin w konflikcie syryjskim sprowadza się do aktywnego obserwatora tej sceny z możliwością podjęcia się mediacji, jeśli okaże się to konieczne. Będąc stroną niezaangażowaną w sporze Chiny widzą przestrzeń do rozwoju współpracy z państwami arabskimi, głównie z Iranem, postrzeganym przez Pekin jako ważny partner gospodarczo-militarny⁶⁰. Polityka Chin odzwierciedla zatem aktualną strategię Państwa Środka wobec świata, uznając za właściwe niezaangażowanie i ograniczanie wpływów Ameryki.

Obraz chińsko-rosyjskich relacji dopełnia zbliżony stosunek obu państw do kwestii Półwyspu Koreańskiego i proliferacji broni strategicznej przez Koreę Północną⁶¹. Oba państwa krytycznie oceniają działania Pjongjangu w kierunku rozwoju nuklearnego potencjału o charakterze militarnym, lecz rozwiązanie kwestii jądrowej na Półwyspie Koreańskim powinno być prowadzone w ramach ogólnego wojskowo-politycznego odprężenia w Azji Północno-Wschodniej⁶². Zarówno Moskwa jak i Pekin wykluczają siłowe rozbrojenie Korei Północnej i utrzymują polityczne relacje z reżimem Kim Dzong Una, dla

⁵⁹ *Wspólne manewry Rosji i Chin na Morzu Południowochińskim*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/wspolne-manewry-rosji-i-chin-na-morzu-poludniowochińskim/49bln4>, dnia 20.09.2016.

⁶⁰ Marcin Kaczmarek, *Chiny wobec rosyjskiej interwencji w Syrii*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-01-19/chiny-wobec-rosyjskiej-interwencji-w-syrii>, dnia 03.01.2017.

⁶¹ Szerzej w: M.T. Mencil, *Chiny a Korea: paternalizm i pragmatyzm*, [w:] Joanna Marszałek-Kawa (red.) *Od pedagogiki do polityki*, Toruń 2015, s. 345-368.

⁶² *Władimir Putin mówi o statusie nuklearnym Korei Północnej*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/wladimir-putin-mowi-o-statusie-nuklearnym-korei-polnocnej/f8bwdy>, dnia 07.01.2017.

którego chińskie zaopatrzenie stanowi podstawowe źródło utrzymania państwa i sprawowana władzy. 2015 r. był oficjalnie uzgodnionym przez obie strony rokiem przyjaźni rosyjsko-północnokoreańskiej, co wpływać miało na wzmocnienie dwustronnych więzi politycznych i gospodarczych⁶³. Ze strategicznego punktu widzenia Moskwa i Pekin w najbliższym czasie zainteresowane są utrzymaniem *status quo* na Półwyspie Koreańskim, uznając iż Korea Północna wpisuje się w nieformalny reżim powstrzymania Japonii w regionie Azji Wschodniej.

Obraz współpracy między Federacją Rosyjską i Chińską Republiką Ludową ujawnia więcej elementów łączących oba państwa niż je dzielących. Wspólne wartości autorytarne i wysoki stopień centralizacji władzy oraz wspólny przeciwnik – Stany Zjednoczone i Unia Europejska, zwłaszcza po wprowadzeniu sankcji będących konsekwencją rosyjskiej agresji wobec Ukrainy i aneksji Krymu są czynnikami wpływającymi na rozwój stosunków rosyjsko-chińskich w wymiarze politycznym, gospodarczym, ekonomicznym i militarnym. W obu krajach występuje wysoki poziom społecznej akceptacji dla reżimów rządzących oraz prowadzonej polityki wewnętrznej i zagranicznej.

Zarówno Xi Jinping nie kwestionuje posunięć Rosji na Ukrainie, jak też Władimir Putin nie krytykuje działalności Chin na obszarach Morza Żółtego i Morza Południowochińskiego, jednak żadna ze stron nie wykazuje zaangażowania w sporach, w których uczestniczy druga strona, nie chcąc się wikłać w problemy polityki zagranicznej drugiej strony. Trudno zatem uznać relacje rosyjsko-chińskie jako sojusz dwóch państw, tym bardziej, że najwyżsi przedstawiciele władz obu krajów unikają sformułowania „sojusz”, preferując bardziej ograniczony termin „strategiczne partnerstwo”.

Pekin liczy głównie na rozwój współpracy gospodarczej i zapewnienie dostaw rosyjskich surowców naturalnych, a także wsparcie technologiczne w budowie własnych sił zbrojnych. Kreml ostrożnie reaguje na chińską presję w tym zakresie, lecz z braku aktualnych rozwiązań alternatywnych nie kwestionuje chińskiego zaangażowania i propagowane przez Pekin projekty współpracy gospodarczo-ekonomicznej.

⁶³ Nie ma roku Polski w Rosji, będzie rok przyjaźni z Koreą Płn. Putin z Kimem zacieśniają więzy, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/2015-rok-przyjazni-rosja-korea-polnocna,523232.html>, dnia 07.01.2017.

„Strategiczne partnerstwo” nie doprowadziło do wyeliminowania rywalizacji Rosji i Chin w kwestii wpływów w regionie Azji Centralnej czy też Mongolii. Moskwa uznaje państwa poradzieckie za „bliską zagranicę” – obszar jej bezpośrednich, wyłącznych wpływów i żywotnych interesów. Pekin nie kwestionuje rosyjskiego „patronatu” w stosunku do państw poradzieckich, lecz równocześnie rozwija aktywność własnej dyplomacji proponując rozwój bilateralnych stosunków, potwierdzając tym samym znaczenie jakie ma ten region dla państwa chińskiego.

Jeżeli oba państwa będą prowadziły wobec siebie politykę transparentną i nie ukrywają innych zamiarów, w perspektywie dwóch najbliższych dekad ich współpraca może przynieść dwustronne korzyści na poziomie „win-win”, nawet jeśli Rosja wniesć musi jedyne co posiada – ogromne bogactwa naturalne. Chiny potrzebują rosyjskich surowców energetycznych, zaś Rosja chińskiego zaangażowania inwestycyjnego.

Bibliografia

1. Blicharz A., *Dwa pułki systemów rakietowych S-400 Triumf dla Chin do 2019 roku*, <http://www.nowastrategia.org.pl/pulki-systemow-rakietowych-s-400-triumf-dla-chin-2019-roku/>, dnia 07.01.2017
2. Brązkiewicz D., *Rosja... wojna rosyjsko-gruzińska*, <http://www.fronda.pl/a/rosja-wojna-rosyjsko-gruzinska,74706.html>, dnia 06.01.2017
3. Bryc A., *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009
4. *Chinas president Xi Jinping: speech on the 95-th anniversary of the Communist Party of China*, <http://thesaker.is/chinas-president-xi-jinping-speech-on-the-95th-anniversary-of-the-communist-party-of-china/>, dnia 28.12.2016
5. *Chiny przesunęły granicę z Rosją! Czas na Władywostok, Sachalin i Tuwę?*, <http://kresy24.pl/chiny-przesunely-granice-z-rosja-czas-na-wladywostok-sachalin-i-tuwe/>, dnia 26.12.2016
6. *Chiny zbroją się na potęgę. Ciekawy raport na temat handlu bronią*, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1651938,1,chiny-zbroja-sie-na-potege-ciekawy-raport-na-temat-handlu-bronia.read>, dnia 07.01.2017

7. *Chiny-Rosja: Strategiczne partnerstwo*, <http://fakty.interia.pl/swiat/news-chiny-rosja-strategiczne-partnerstwo,nId,786252>, dnia 28.12.2016
8. *Chińczycy dostali od Rosji 100 tys. hektarów Syberii. Chcą więcej*, <http://kresy24.pl/chinczycy-dostali-od-rosji-100-tys-hektarow-syberii-chca-wiecej/>, dnia 26.12.2016
9. Curanović A., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej*, [w:] Bieleń S., Raś M. (red.), *Polityka zagraniczna Rosji*, Dyfin Sp. z o.o., Warszawa 2008
10. Dmochowski T., *Chińska Republika Ludowa wobec rozpadu ZSRR i powstania nowych państw w przestrzeni postradzieckiej*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2012/1, Uniwersytet Gdański 2012
11. Dmochowski T., *Pierwsze rosyjsko-chińskie spotkanie na szczycie: oficjalna wizyta Jelcyna w Chinach 17-19 grudnia 1992*, [w:] Marszałek-Kawa J. (red.), *Globalna potęga Chin. Czynniki i perspektywy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014
12. Dmochowski T., *Z dziejów granicy radziecko/rosyjsko-chińskiej po II wojnie światowej*, [w:] Chodubski A., Dubrzyńska H., Malinowski M., Modrzejewski A. (red.), *Regionalizm a globalizacja*, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007
13. *European Union, Trade in goods with Russia*, European Commission 04.11.2016, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf, dnia 07.01.2017
14. Friedman G., *Następna dekada. Gdzie byliśmy i dokąd zmierzamy*, przekł. Wyrwas-Wiśniewska M., Wydawnictwo Literackie, Kraków 2012
15. Gabuev A., *Sino-Russian Trade After a Year of Sanctions*, <https://www.chinafile.com/reporting-opinion/features/sino-russian-trade-afret-year>, dnia 31.12.2016
16. Gradziuk A., *Chińskie interesy we współpracy z Rosją*, PISM Biuletyn Nr 71, 30 maja 2014
17. Gruszka P., *Dr Michał Lubina: Chiny nadal się nie mogą równać Rosji w potęgę wojskowej*, <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/dr-michal-lubina-chiny-nadal-sie-nie-moga-rownac-rosji-w-potedze-wojskowej/cmr75>, dnia 07.01.2016
18. Halimarski A., Lobman J., Podlaski Z., *Pekin dyplomacja i polityka. Szkice o chińskiej polityce zagranicznej*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1982

19. Heli Simola, *Economic Relations between Russia and China – Increasing Inter-Dependence?*, <http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/06/Heli-Simola-Russia-China-presentation.pdf>, dnia 07.01.2017
20. Hładij A., *Chińskie Su-35 już w 2017 roku*, <http://www.defence24.pl/186490,chińskie-su-35-juz-w-2017-roku>, dnia 07.01.2017
21. Jaskólski P., *Mocarstwa współczesnego świata. Droga do zagłady*, Instytut Europejskiej Myśli Strategicznej, Wydawnictwo Finna, Gdańsk 2010
22. *Już nie tylko cicha kolonizacja Syberii. Rosyjskie banki też przejmą Chińczycy?*, <http://kresy24.pl/juz-nie-tylko-cicha-kolonizacja-syberii-rosyjskie-banki-tez-przejmaja-chinczyca/>, dnia 26.12.2016
23. Kaczmarek M., *Chiny wobec rosyjskiej interwencji w Syrii*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-01-19/chiny-wobec-rosyjskiej-interwencji-w-syrii>, dnia 03.01.2017
24. Kaszyn W., *Czy Rosja i Chiny wspólnie stworzą tarczę kosmiczną?*, https://pl.sputniknews.com/polish.ruvr.ru/2014_10_19/Czy-Rosja-i-Chiny-wspolnie-stworza-tarcze-kosmiczna-5957/, dnia 07.01.2017
25. Kisielewski T.A., *Schyłek Rosji*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2007
26. Kowalczyk P., *Rosyjsko-chińskie strategiczne partnerstwo – z korzyścią dla obu stron?*, <http://peoplessquare.pl/2016/06/25/rosyjsko-chińskie-strategiczne-partnerstwo-z-korzyscia-dla-obu-stron/>, dnia 28.12.2016
27. *Liderzy SOW podpisali memorandum o wstąpieniu Indii i Pakistanu do organizacji*, <https://pl.sputniknews.com/polityka/201606243240339-sow-indie-pakistan-czlonkostwo>, dnia 26.12.2016
28. Lubina M., *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja-Chiny 1991-2014*, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2014
29. Makowski K., *Świat według Mao Zedonga. Doktrynalne podstawy chińskiej polityki zagranicznej (1949-1976)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006
30. Marciniak W., *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo ARCANA, Kraków 2014
31. Mazur R., *Formy integracyjne i współpracy państw w przestrzeni poradzieckiej*, [w:] Łoś-Nowak T. (red.), *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota-mechanizmy działania-zasięg*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004

32. Mencil M.T., *Chiny a Korea: paternalizm i pragmatyzm*, [w:] Marszałek-Kawa J. (red.) *Od pedagogiki do polityki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015
33. Mencil M.T., *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, Tom I *Uwarunkowania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016
34. Mencil M.T., *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, Tom II *Wektory*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016
35. *Miedwiediew: obronimy nasz Daleki Wschód przed ekspansją sąsiadów. Rosja boi się Chin*, <http://wpolityce.pl/polityka/137647-miedwiediew-obronimy-nasz-daleki-wschod-przed-ekspansja-sasiadow-rosja-boi-sie-chin>, dnia 30.12.2016
36. Mierzejewski D., *Polityka prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina wobec Chińskiej Republiki Ludowej*, http://mierzejewski1290.republika.pl/teksty/POLITYKA_ADMINISTRACJI_PUTI.pdf, dnia 06.01.2017
37. Modrzejewska-Leśniewska J., *Amerykańska interwencja w Afganistanie 2001-2002*, [w:] Ostaszewski P. (red.), *Konflikty kolonialne i postkolonialne w Afryce i Azji 1869-2006*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2006
38. *Największe wspólne manewry Rosji i Chin*, <http://telewizjarepublika.pl/najwieksze-manewry-rosji-i-chin,37810.html>, dnia 28.12.2016
39. *Nie ma roku Polski w Rosji, będzie rok przyjaźni z Koreą Płn. Putin z Kimem zacieśniają więzy*, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/2015-rok-przyjazni-rosja-korea-polnocna,523232.html>, dnia 07.01.2017
40. *Nowy poziom nieba: Rosja i Chiny mogą rozpocząć wymianę technologii w sektorze kosmicznym*, <https://pl.sputniknews.com/swiat/201604192586624-rosja-chiny-wspolpraca-kosmos/>, dnia 07.01.2017
41. Rak K., *Chiński Jedwabny Szlak i rosyjska zagranica*, Ośrodek Analiz Strategicznych, 26.VI.2015, <https://oaspl.org/2015/06/26/chinski-jedwabny-szlak-i-rosyjska-blika-zagranica/>, dnia 28.12.2016
42. Raś M., *Postrzeganie Rosji w USA*, [w:] Bieleń S. (red.), *Wizerunki międzynarodowe Rosji*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011
43. Rodkiewicz W., *Putin w Szanghaju: strategiczne partnerstwo na chińskich warunkach*, <https://www.osw.waw.pl/publikacje/analizy/2014-05-21/Putin-w-szanghaju-strategiczne-partnerstwo-na-chińskich-warunkach>, dnia 28.12.2016

44. *Rosja i Chiny zacieśniają relacje*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/rosja-i-chiny-zaciesniaja-relacje/99zd4c>, dnia 26.12.2016
45. *Rosja i Chiny zacieśniają współpracę*, <http://www.deon.pl/wiadomosci/biznes-gospodarka/art,943,rosja-i-chiny-zaciesniaja-wspolprace.html>, dnia 28.12.2016
46. *Rosja i Chiny: Razem przeciw wszystkim*, <http://www.rp.pl/Swiat/309129908-Rosja-i-Chiny-Razem-przeciw-wszystkim,html#ap-1>, dnia 28.12.2016
47. Rowiński J., *Chiny wobec wydarzeń 11 września 2001 roku: wyzwania, zagrożenia, szanse i opcje*, [w:] Tomala K., Gawlikowski K. (red.), *Chiny. Rozwój społeczeństwa i państwa na przełomie XX i XXI wieku*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2002
48. Rowiński J., *Spory graniczne i konflikty terytorialne w Azji Wschodniej u progu XXI w.*, [w:] Gawlikowski K., Ławacz M. (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze. Studia i szkice*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004
49. Stelmach A., *Chiny – Rosja – USA – sztuka balansowania. Bardzo ciekawa analiza chińskiej ambasador*, <http://www.pch24.pl/chiny-rosja-usa-sztuka-balansowania-bardzo-ciekawa-analiza-chinskiej-ambasador,40707,i.html>, dnia 26.12.2016
50. Śliwa Z., *Współpraca wojskowa Chin i Rosji*, "Kwartalnik Bellona", nr 2/2010
51. *Władimir Putin mówi o statusie nuklearnym Korei Północnej*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/wladimir-putin-mowi-o-statusie-nuklearnym-korei-polnocnej/f8bwdy>, dnia 07.01.2017
52. Włodkowska-Bagan A., *Rywalizacja mocarstw na obszarze poradzieckim*, Dyfin SA, Warszawa 2013
53. *Wspólne manewry Rosji i Chin na Morzu Południowochińskim*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/wspolne-manewry-rosji-i-chin-na-morzu-poludniowochinskim/49bln4>, dnia 20.09.2016